

יוסף דעת

דף העשרה ללומדי 'הדף היומי'

נדרים, פרק אחד-עשר 'ואלו נדרים' (עט-פו)

הערות ובאורים בגמרא ובר"ן

(עט:) ר"ן ד"ה אילימא. 'ומדאמרינן האי לישנא דלמה לה הפרה, ואמרינן נמי לא תרחץ ולא ליתסרון פירות עולם... אבל כיון שתלתה נדרה ב'אם' אין במשמע שתחול נדרה אלא לאחר

שתעבור על תנאה' -

בחינושי 'בית מאיר' מתרץ את שאלת הר"ן בדרך אחרת, (שהקשה עמש"כ הר"ן ש'אם' אין במשמעו עכשיו. וע' ב'שלמי נדרים'), שאף אמנם אם נאמר שאסורה לאכול מעתה שמה לא תזהר בתנאי, היות ואיסור זה אינו אלא מדרבנן, אין יכול להפר עד שיחול הנדר, כיון שמן התורה אין כעת 'עינוי נפש', ואיך אפשר שמחומרא שמדרבנן תצא קולא על דין תורה.

(יש לומר בפשטות שאף הר"ן מודה לגוף הדברים (ולא כדמשמע בב"מ שם), ושאלתו אינה אלא על דקדוק לשון הגמרא 'למה לה הפרה' 'לא ליתסרון פירות' שמשמע שמוותרת היא באכילה. וכן מדויק בלשון הר"ן.)

אמנם, משמע מדברי הב"מ שאם היה איסור זה מן התורה, היה יכול להפר, הגם שהאיסור אינו מעצם הנדר, אלא איסור צדדי. וכנראה סברתו, שכל נדר שגורם ל'עינוי נפש' יכול להפר (ואפשר שזוהו בכלל 'מילתא דאתיא ליה לידי עינוי' - להלן פ: אולם ע' בפירוש הרא"ש פב. ד"ה דקאמרה, וב'קרבן אורה' להלן פד: גבי 'כולה היא להנות מלקט שכחה ופאה', שמשמע שיש חילוק בין עינוי המפורש בנדר ובין עינוי הנגרם ממנו בעקיפין). ואם כן, יש לומר שהוא הדין באיסור דרבנן, כיון שסוף כל סוף הנדר גורם בפועל ל'עינוי נפש עכשיו, יהא הטעם אשר יהא, אפשר להפר. וצריך תלמוד).

(פ.) ר"ן ד"ה ורבי יוסי - בסוף דבריו כתב הר"ן שיש חילוק בין אם תלתה את הנדר בדבר התלוי בה, שאז אם אין באותו דבר עינוי נפש ואינו דבר שבינו לבינה ואפשר לה להזהר באותו דבר ללא טורח - אינו מפר כל עוד לא חל הנדר, ובין אם תנאי הנדר אינו תלוי בה, כגירושין, שאז מפר מיד לדעת חכמים. וב'קרבן אורה' העיר שלכאורה מסתבר להפך, שדבר שאינו תלוי בה אלא בו, כיון שבידו שלא תבוא לידי חלות הנדר, אינו יכול להפר כעת.

יש מי שפרש ('חידושי בתרא') טעמו של הר"ן, שכיון שאין הדבר בידה, עצם החשש לאפשרות שיתקיים הנדר בכל עת, מהוה 'עינוי נפש' לגבה כבר מעתה, ולכן יכול להפר מפני צערה זה. (הגם שלא מצאנו שפחד וחרדה הינם בגדר 'עינוי נפש', להפך, מצאנו בדברי המאירי (פב.). כלל: '... אחר שאין זה עינוי גופה, אין זה עינוי נפש. ולדעתי דרך כלל נאמרה לכל שאין בו צער הגוף, אף על פי שאפשר שתצטער מצד מה שאירע לה מסבת הכעס או מאי זו מדה מגונה'. (לעומת זאת, נדר שלא תלך לבית האבל הוי עינוי נפש, מפני שמביא לנוק ממש לעצמה - ע' להלן פג: ובר"ן. וע' ב"ד סוף סימן רלד ובש"ך וט"ו. וצריך עיון) - אף על פי כן, עיקר סברתו שהעינוי שלהבא, יש לו שייכות כבר עתה, ולכן מפר מיד.

ולפי דבריו, אף החולקים על מש"כ הר"ן בראש דבריו, בתנאי שיש לה קושי לקיימו (ע' ש"ך י"ד רלד, מה; חו"א אה"ע קלו), אפשר שמודים הם שכאשר אינו בידה כלל, שמפר מיד, לפי שהעינוי שייך כבר מעתה).

(פ:) 'רבי יוסי אומר כביסתן קודמת לחיי אחרים' – ודאי שאין מדובר כאן במקום פיקוח נפש, שאז ודאי לא היתה כביסתן קודמת, שאין בכביסה אלא 'צערא טובא' כלשון הר"ן. לא נחלקו אלא אם חייבים בני העיר להצטער במניעת כביסה משום צער הגוף של עיר אחרת; שלדעת חכמים צער שתיה עדיף, שמביא לידי חולשת הגוף (ולכן נקרא זה 'חיי אחרים'), ולרבי יוסי, כיון שצער כביסה עלול להביא לידי שעמומיתא, גם זה נכלל בצער הגוף. וכיוצא בזה נמצא בתוספתא (בסוף בבא מציעא) שסבר רבי יוסי בהמתן קודמת לחיי אחרים. ואם היה כאן מצב של פיקוח נפש, לא יעלה על הדעת שמותר בהמה על האדם, אלא ודאי המדובר רק על צער, וסבר ר"י שאף פגיעה בבהמות, חשובה כצער הגוף לבני המקום. (אגרות משה י"ד ח"א קמה. וכיו"ב כתב באחיעזר' ח"ב כג,ב: 'על כרחך מיירי ביש אפשרות להביא לחם ומים ממקום אחר, אבל בחשש סכנה גמורה אינו עולה על הדעת'. וכל זה דלא כמו שצייד הגר"י ענגיל ב'גליוני הש"ס').

(פא.) 'זמפני מה אין מצויין תלמידי חכמים לצאת תלמידי חכמים מבניהן... שאין מברכין בתורה תחלה' – לרמב"ם פירוש שונה בדברי הגמרא משאר הראשונים; וזה על פי שיטתו (בפירושו למשנה גטין ה,ה. וע' בהלכות תפילה יב,יח) שתלמיד חכם עולה לתורה ראשון, לפני כהן עם-הארץ. ופירש (בשו"ת פאר הדור מב ובתשובה המובאת בשטמ"ק – בבא מציעא פו:) שלכן נענשים תלמידי חכמים שאין בניהם יוצאים כמותם, לפי שגורמים לזלזול בכבוד התורה בכך שאינם מברכין תחילה בקריאת התורה שבבית הכנסת, אלא עולים לאחר כהן הפחות מהם במעלה. וכיון לפירוש זה המהרש"א כאן בחידושי אגדות. וע"ע בענין 'שאיין מברכין בתורה תחילה בשו"ת אגרות משה או"ח ח"א כ. ובענין 'אין ת"ח מצויין להיות בניהם ת"ח' – בהקדמת בן המחבר לספר 'נודע ביהודה')

(פג.) 'אמר רב יוסף: אין נזירות לחצאין. אמר ליה אביי: הא קרבן לחצי נזירות איכא? אלא אמר אביי: אין נזירות לחצאין ואין קרבן לחצאין... – ע' בפירושי הראשונים. ויש להוסיף ששאלת אביי שייכת לנידון עליו אנו דנים: עדיין למאן דאמר 'מפר למתענה ואינו מפר לשאינה מתענה', כשהפר לה בעלה, הרי לא הפר לה אלא את העינוי שבנזירות ולא את חיוב קרבנותיה, ומדוע לא תתחייב קרבן? ומתוך: 'אין קרבן לחצי נזירות', לפי שגם הקרבנות מהוים חלק מן הנזירות, ועל כן אי אפשר שחייבת קרבן נזיר ללא כל דיני הנזירות, שגם זה בכלל 'אין נזירות לחצאין'. (עפ"י אחיעזר ח"ב כא,ב. וע"ש שבאר גם את המשך הסוגיא וקישורה לענינו.) באופן אחר יש לבאר, עפ"י האמור במסכת נזיר (יד:) שאף כאשר כלו ימי הנזירות, כל עוד לא הביא הנזיר קרבנותיו, חייב לנהוג נזירות, ואם עבר על איסוריו – לוקה. וזה שאמר אביי לרב יוסף: כשבאת לפרש את הטעם שאינה לוקה כשהפר לה בעלה, משום שאין נזירות לחצאין – אם יש קרבן לחצי נזירות, עדיין תתחייב מלקות לאחר הפרה, כדין הנזיר שכלו לו ימיו, שאף שכבר אין הוא נזיר מצד קבלתו, הרי קדושת הנזיר עליו כל עוד לא הביא קרבנותיו? אלא אמר אביי, הטעם שאינה לוקה, לפי שאין נזירות לחצאין וגם אין קרבן לחצאין, הלכך אם הפר פטורה מקרבן וממלקות. ובזה מובן איה מצא אביי בדברי רב יוסף שיש קרבן לחצי נזירות, הרי רב יוסף אמר שלא חלה כלל הנזירות לחצאין, לא לאיסור ולא לקרבן, וכגון נזיר מחרצן ולא מיין, ולא התייחס כלל לנידון הבאת קרבן לחצי מתקופת נזירות? אלא עיקר שאלת אביי על טעמו של רב יוסף לכך שאינה לוקה, כאמור. (חזון איש אה"ע קלו. ויש בדבריו התייחסות לרוב הדברים שבאחיעזר שם, אם כי לא הביאו במפורש)

(פג:) רבא אמר... מה טעם אין יכול להפר, מפני שיכולה ליהנות בלקט שכחה ופאה' – הקשה הקרן אורה, הלא בכל שאר דברים שאין בהם לקט שכחה ופאה, אין לה אפשרות הנאה, ולמה לא ייחשב משום כך 'עינוי נפש', הרי אפילו נדרה באחד מן המינים נחשב ל'עינוי נפש' ויש לומר בפשיטות, שיכולה היא לאכול מכל המינים על ידי קנייתם בדמי הלקט והשכחה, באופן שלוקחת ביותר מדמיהם (כמבואר בדף לא). ואין בזה עינוי כי אם הפסד ממון. (חידושי בתרא)

(פד:) 'אלמא טובת הנאה אינה ממון... אמר רב הושעיא...' – משמע, שלמאן דאמר 'אינה ממון' מיושבת המשנה, ומובן שהכהנים את התרומה מן המודר בעל כרחו. וכן ב'כהנים אלו', למאן דאמר אינה ממון, נוטלים אותם כהנים שאסרם בעל כרחו (עפ"י המאירי. וכו"מ בבהגר"א יו"ד רכז, ד). ואף שהתורה נתנה זכות זו לבעלים לבחור לו כהן ליתן מתנותיו (כדכתיב 'ואיש את קדשיו לו יהיו') – יש לומר, שכיון שאסור לו לתת לכהן מסוים, שמהנהו בעצם נתינתו, ולו עצמו הרי אין זכות ממונית בפירות למאן דאמר 'טובת הנאה אינה ממון', לכך מותר לכל כהן לקחתו, שזוהו ממון הכהנים (ובספר 'פרי יצחק' ח"ב ג תמה על כך. וע"ע באגרות משה יו"ד ח"א קכה)

(שם) – אין להקשות, הלא מ'רישא דרישא' של משנתנו מבואר שכשנדרה הנאה מן הבריות יכולה ליהנות מלקט שכחה ופאה, אך לא ממעשר עני המתחלק בבית, כמבואר לעיל בגמרא, ולמאן דאמר 'טובת הנאה אינה ממון', שכמותו העמיד רב הושעיא את הרישא, מדוע אסור לה לקבל מעשר עני, הרי אינה נהנית מבעל הפירות, שאין זה ממנו כלל? הא בדותא – שהרי אדם יכול לאסור על עצמו פירות חבירו, וכן פירות הפקר. ובלשון בני אדם 'איני נהנה מן הבריות' כולל גם הנאה כגון זו, שכיון שלבעלים ניתנה זכות הבחירה למי יתנו, אף כי אין זכות זו – ממון, בכלל הנדר היא. ואין לשון בני אדם תלויה במחלוקת ההלכתית אם 'טובת הנאה ממון'. (אור שמח, זכיה ומתנה יא, טו)

(פה.) ר"ן ד"ה ומהא שמעינן. לשיטת הרשב"א המובאת בר"ן, מועילה השאלה על הנדר גם לענין ההפקר. מכאן יש להוכיח, שזה שאיסורי הנאה אין להם שוויות וערך, ואין לו לאדם עליהם בעלות גמורה, אין זה מחמת חוסר היכולת של האדם להשתמש בנכסים בפועל מפני איסור התורה שמוטל עליו, אלא האיסור כשלעצמו מפקיע את החפץ מהיותו חפץ שימושי ל'עפרא בעלמא'. שאם הפגם היה נובע מפני חוסר אפשרות השימוש בפועל, לא היה שייך שתועיל שאלתו על הנדר, שהרי אין השאלה שייכת אלא לעקור את האיסור למפרע, לגלות שלפי דין שמים היה דבר זה כדבר הראוי לאכילה, אך בפועל הרי היה חייב לנהוג איסור עד עתה. 'זוה נלענ"ד ראייה שאין עליה תשובה'. (שערי ישר א, ט. יש להעיר שבשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ג קכד, ב חילק בין שאר איסורי הנאה לקונם פרטי, שבאיסור"נ כיון שאסורים לכל, פקעה הבעלות מחמת האיסור עצמו, ואף אם הם של עוברי עברה, לא כן בנדר שאינו אסור אלא לזה, כל מה שנעשה הפקר, משום שהאדם בודאי לא יעבור על נדרו (ואף אם צוות, הרי הוא כצוות שלא יטלו דבר הפקר, או כמתחרט בעלמא שאינו כלום), ואכן כתב שאם ידוע לנו שאותו אדם אינו חושש לאיסורים, אינו הפקר. ולשיטתו קמה וגם ניצבה תמיהת הגרש"ש"ק כיצד מועלת השאלה לחכם).

בגוף דברי הרשב"א והר"ן בענין בעלות על איסורי הנאה, האריכו רבות האחרונים, והיו שחלקו על שיטתם. ע' במצוין ב'וסף דעת' גליון נו. וע"ע: 'ם של שלמה' בבא קמא פרק תשיעי סי' סא; מחנה אפרים; משכנות יעקב יו"ד נד; אחיעזר ח"ג פא, יז; שערי ישר ה, כג; מרומי שדה כאן (מכתב לבנו); מנחת שלמה סב, יב.

ר"ן ד"ה ואני מסתפק. כתב הר"ן שאף שיישאל על נדרו, אם כבר זכה אדם בחפץ, לא ייפקע קנינו, שלא מצאנו שאלה בהפקר. וצריך לתת טעם בדבר, הרי כשם שהשאלה עושה את נדרו לנדר טעות, כך ההפקר הנובע מן הנדר, הפקר טעות הוא, ומדוע חל? יש לומר שכיון שכל עוד מחזיק בנדרו, יכול כל אדם ליטלנו ולהוליכו למקום שאבוד ממנו, ואין לזה שום זכות לעכב עליו, ממילא מתייאש הוא מחפץ זה, וכיון שהיה כאן יאוש בעלים בעת זכיית האחר, לא שייך לענין זה שאלה וטעות. (נתיבות המשפט ערה, א. וע"ע: פרי יצחק ח"ב סה, כג; שערי ישר ה, כג)

(פו): 'נדרה אשתו וסבור שנדרה בתו... הרי זה יחזור ויפר. למימרא ד'יניא אותה' דוקא הוא'... – יש לשאול למה לנו לימוד מיוחד מן הפסוק שהפרה בטעות אינה הפרה, מאי שנא מכל התורה כולה שמעשה בטעות אינו כלום, בקנינים, הפרשת תרומות ומעשרות, הקדשות – לדעת בית הלל, ועוד? ונראה שמדובר כאן שמפר לזו שנדרה באמת ואת הנדר המסוים שנדרה, וכגון שאשתו ובתו עומדים כאן ונדרה אשתו, ואמר הבעל 'מופר לך' על זו שנדרה עתה, אלא שבלבו היה סבור שבתו היא שנדרה. וטעות כזאת שאינה משמעותית לגביו, אפשר שאינה מבטלת את המעשה, כיון שגם אם היה יודע את הדברים לאשורם, היה מפר. ולכן התחדש כאן מ'אותה' שאף שבכל התורה טעות כזאת אינה מבטלת מעשה, לענין הפרה יש לדעת בבירור למי מיפר. 'ויסוד זה שכתבנו עדיין צריך בדיקה בש"ס אם ניתן להאמר. וכתבתי רק להעיר לב המעיין...'. (קהילות יעקב, הוספות לנדרים – ו. וע"ע בענין זה: קרן אורה; שלמי נדרים בשם 'בנין יחזקאל'; אור שמח נדרים יב, כא; אשל אברהם)

'ככתבם וכלשונם'

(פא.) 'הזהרו בבני עניים שמהן תצא תורה' – '...כמו שאמרו בתענית (י.) דדברי תורה הולכים למקום נמוך. ואין רצה לומר נמיכות בדעת שלא באמת, רק לנמוך באמת. כמו שאמרו 'אי הוה סנו הוי גמירי טפי', וכיעור בלשון הגמרא היינו במעשים, ולא ח"ו במעשים מצד רשעותו, רק מצד עצם שורשו. וכדרך שאמרו (נדרים פא.) בני עניים מהם תצא תורה, מה שאין כן ת"ח אין מצוי להיות בניהם וכו', כי תורה מנחת מקום גבוה באמת ויורדת לכל מקום היותר נמוך. ולכך כל שהורות הולכים ומתקטנים, רזי התורה הולכים ומתגברים ומתפשטים ומתרחבים בלבות בני אדם'. (רסיסי לילה' לר"צ הכהן, ד)

(פא.) 'ומפני מה אין מצויין תלמידי חכמים לצאת ת"ח מבניהן... רבינא אמר: שאין מברכין בתורה תחילה... דבר זה נשאל לחכמים ולגביאים ולא פירשוהו... שאין מברכין בתורה תחילה' – 'ואל יקשה לך למה לא היו מברכין בתורה תחילה – שאין פירוש הברכה הדיבור בפה בלבד, דודאי הדיבור בפה היו מברכים, אבל הכוונה על הברכה בעצמה – היא האהבה הגמורה והדבקות אל השם יתברך במה שנתן התורה לישראל, ובפרט על הטובה הגדולה שהיא התורה, שהיא טובה על הכל, שיש לברך הש"י ויתעלה שמו על זה בכל לבו, וכפי הטובה העליונה לא היו מברכים בכל לבם. וזה שאמרו שם גם כן 'מפני מה אין ת"ח מצויים שיוצאים מהם ת"ח מפני שאין מברכין בתורה תחילה'. כי אף אם היו מברכים בפה, מכל מקום דבר הזה שהוא נתינת התורה, צריך לברך הש"י בכל לבו. ובזה יש לו האהבה הגמורה אל הש"י... ועוד כי התלמיד חכם, לבו דבק אל התורה, כי חביבה התורה על לומדיה, ובשביל אהבתם לתורה, דבר זה מסלק אהבת המקום בשעה זאת שבאים ללמוד... ולפיכך אהבת התורה שהיא חביבה עליהם, דבר זה מסלק שאין הברכה בכל לבו אל הש"י' במה שנתן התורה... (הקדמת 'תפארת ישראל' למהר"ל מפראג)

– 'פירוש: פשיטא, אחר שזוכין לטעום טעמי תורה, מי פתי לא יתמלא שמחה וחדוה לברכו ית', אך העיקר בתחילה – קודם שמשגיג, רק מתאוה להגות בדברי קודש דברי אלקים חיים'. (שפת אמת – בחקתי תרמ"ט. וע"ש בפר' מטות של אותה שנה)

יוסף דעת

דף העשרה ללומדי 'הדף היומי'

נדריים, פרק אחד-עשר 'ואלו נדריים' (פז-צ)

'תוך כדי דיבור'

(פז). 'מי שיש לו חולה בתוך ביתו ונתעלף, וכמדומה שמת, וקרע ואחר כך מת – לא יצא ידי קריעתו... לא שנו אלא שמת לאחר כדי דיבור אבל בתוך כדי דיבור כדבור

דמי' – מוכח מכאן (ומעוד מקומות) שענין 'תוך כדי דיבור' אינו רק משך זמן למתן אפשרות חזרה או שינוי, אלא ענינו שהמעשה או הדיבור לא נחלט ונקבע מיד, אלא תלוי ועומד עד לאחר שיעבור 'כדי דיבור'. ולא אפשרות החזרה היא הסיבה לדבר זה, שמתוך שיכול לחזור, אין הדבר נחלט מיד, אלא להפך, משום שאין החלות נשלמה, אפשר עדיין לחזור – שהרי בקריעה על המת לא שייך ענין חזרה, ואף על פי כן מחשיבים אנו את קריעתו שנעשתה לפני המיתה כאילו נעשית אחר כך, כאילו נמשך המעשה לאחר עשייתו בעוד משך זמן של 'כדי דיבור'.

אמנם, אם כי אין המעשה נחלט אלא לאחר כדי דיבור, אם לא באה השתנות או דבר אחר הגורם פסול, חל הדבר למפרע כבר משעת המעשה או הדיבור ממש. ולכן, המקדיש דבר, ומעל בתוך כדי דיבור מהקדשו, הרי זה מועל (אם לא חזר בו מן ההקדש בתכ"ד), ואין אומרים לא חל ההקדש אלא

כעבור כדי דיבור. (עפ"י אחיעזר ח"ב כה, ג ח)

בסגנון אחר: 'תוך כדי דיבור' הוא משך הזמן של שני דברים סמוכים שייחשבו שבאו בבת אחת. 'לאחר כדי דיבור' – הרי הם כבאים בזה אחר זה. ומצאנו כן בכמה מקומות, שאף שאין הדברים באו כאחד ממש נחשבים הם 'בבת אחת' – ע' תוס' כתובות (ל: ד"ה ל"צ מהריצב"א) לענין 'קם ליה בדרכה מיניה'. (ובשו"ת מהר"י ברונא (קטו), לענין השוכר מילדת ליילד את האשה, ונולדו תאומים, אם נולדו יחדיו בתוך כדי דיבור, משלמים לה שכרה כשכירות לידה אחת (אלא שמוסיפים לה שכר על קבלת התינוק השני, ע"ש). הראנו לדעת שענין 'תוך כדי דיבור' שייך גם בפעולות סתמיים שאינם פועלים חלות-דין כלשהו כקנינים וכו' וכן בדברים שלא שייכת בהם חזרה מן המעשה. (עפ"י שערי ישר ה, כב; גליוני הש"ס כאן; אגרות משה או"ח ח"ב נוז).

עד כאן בנוגע לגדרו של הדין, אולם בטעם שנקבע זמן זה, נאמרו סברות שונות; או מפני שאין אדם גומר ומחליט בדעתו בהסכמה מלאה, עד שיעבור 'כדי דיבור' למעשה או לדיבורו (ר"ף); או שתקנו חכמים שהות לתלמיד הלוקח מקח, לתת שלום לרבו ולא יפסיד מקחו, והשוו מידותיהם לכל הדברים, גם כשאין טעם זה שייך (רבנו תם) ולטעם זה אין החזרה מועלת אלא מדרבנן, וכבר הקשה הר"ן כיצד עקרו בכך דין תורה בקום ועשה? וכתבו שאכן במקומות מסוימים עקרו דין תורה אף בקום ועשה מטעמים שונים (ע' בשטמ"ק כאן; נמו"י; רדב"ן, בלשונות הרמב"ם פת; אמרי בינה הל' נדריים ה; שלמי נדריים); טעם נוסף: אמרו חכמים שכדי שיעור זה עדיין 'רחושי מרחשן שפוותיה' דבור ראשון, וכאילו הוא מדבר עדיין (ריטב"א); עוד טעם: אין אדם משנה דעתו במשך שהות זמן קצרה כל כך, ואם בכל זאת חוזר מדבריו, נידון הוא כטועה בהחלטתו (ע' אבני נזר אה"ע קפו – בדעת הרמב"ם בהל' שבעות ב, יז), או שלא עיין מספיק בשעת מעשה ולא החליט הדבר, ורק עתה הגיע לסוף דעתו (גליוני הש"ס' עפ"י תמורה כה:).

כמוכן, אין כל הטעמים שייכים בכל מקום, ואפשר שחלק מן הטעמים משלימים אלו את אלו, וכבר האריכו האחרונים ז"ל בספריהם בענין זה ובהשלכותיו. (ע"ע: קצות החושן כה, ה; מנחת חינוך ל; סט; דברי יחזקאל כז).